

Η Ορθόδοξη Θεολογία εν πορεία και η «άυλη πραγματικότητα» της ύστερης νεωτερικότητας

Από τον υλικό στον άυλο κόσμο: Πως φτάσαμε ως εδώ;

Χρυσόστομος Α. Σταμούλης

«Είχα την ευτυχία πρώτη φορά να με ξεναγήσει στις Εκκλησίες ένας επιληπτικός που έμενε στο συνοικισμό Μουταλάσκη, ένα φτωχό συνοικισμό από Καππαδόκας, ο αδελφός του ο μεγαλύτερος ήτανε καρποποιός, Γελίμης Γεώργιος, επιληπτικός. Να σου πω μια ερώτηση μου, κυρ-Νίκο, λέει, πως να κάμω τον Σταυρό μου, πότε, όταν ξέρω πως ανοίγοντας την πόρτα θα δω αντίκρυ μου στην Παναγία της Βλαχέρνας τον Σταυρό, για όταν πραγματικά τον βλέπω, καταλάβατε πόσο ταραγμένος ο νέος προβληματίζεται απάνω στα πράγματα, τι πλούσιες, τι πολυπικοίλες είναι οι καταστάσεις των πραγμάτων και ποια η των πραγμάτων αλήθεια»¹.

Παναγιώτατε,
Εξοχώτατη κ. πρόεδρε,
...

Ο Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης, σε αυτό το απόσπασμα από *Ανέκδοτη Ομιλία* του στη Βέροια, στις 25 Απριλίου του 1991, θέτει το ερώτημα του πραγματικού. «Τι εστί» το πραγματικό και ποια η «των πραγμάτων αλήθεια». Ερώτημα, το οποίο ο ίδιος απαντά σε πολλά κείμενά του, με τρόπο δημιουργικό και οπωσδήποτε συμπεριληπτικό μιας παράδοσης, της Ορθόδοξης Χριστιανικής παράδοσης, της οποίας ο παίζω-γράφος είναι μέτοχος και θιασώτης. Άλλωστε, νέτα-σκέτα δήλωνε, ότι είναι τέκνον της Ορθόδοξης Εκκλησίας και τρέφεται από τα νάματά της. Και είναι αυτά τα νάματα που κυλούν στις φλέβες του, που τον οδηγούν να πει, ότι για να κατέβει -περί καθόδου πρόκειται- κανείς τ' αναρίθμητα του πραγματικού σκαλοπάτια χρειάζεται να σηκώσει βαριά, μαρμάρινη πλάκα². «Χρειάζεται», λέγει, «η ψυχή του καθενός να γίνει παιγνίδι του ανέμου, προκειμένου να δει τη δόξα του πραγματικού». Άλλωστε, συνεχίζει, «Η ομορφιά του πραγματικού, μονάχα σε όσους το υπομένουν

¹ *Ανέκδοτη Ομιλία του Ν.Γ. Πεντζίκη στη Δημόσια Βιβλιοθήκη της Βέροιας στις 25 Απριλίου 1991. Η Ομιλία, μαζί με Πρόλογο του Γ.Χ. Χιονίδη, περιήλθε στα χέρια μου από τον μακαριστό δάσκαλο Νίκο Τζουμάκα.*

² Βλ. Ν.Γ. Πεντζίκης, *Ποιήματα (Παλαιοντολογικά)*, εκδ. ΑΣΕ, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 21: «Έλα πουλί στον τόπο σου, έλα στην κατοικιά σου», έλεγε,/ θρηγώνοντας ο πατέρας μου που 'φυγε, θάβοντας τη χαρά./ Τι βαρεία η μαρμάρινη πλάκα, που χρειάστηκε να σηκώσω,/ κατεβαίνοντας τ' αναρίθμητα του πραγματικού σκαλοπάτια».

αποκαλύπτεται». Και το σημαντικότερο, καταπώς σημειώνει, «Ομορφιά δεν είναι ο έρωτας του προικισμένου προσώπου· είναι η εγκαρτέρηση δίπλα, κοντά σ' αυτό που δεν είσαι»³.

Έχω την αίσθηση, πως πολλές φορές στο χώρο της Θεολογίας και σαφώς και της Εκκλησίας, νιώθουμε ότι ζούμε εντός ενός κόσμου που δεν είμαστε. Ενός κόσμου που στέκεται μακριά από τα βασικά προτάγματα του Ευαγγελίου, ενός κόσμου που κινείται με ένταση ενάντια στον βαθύτερο τρόπο της υπάρξεώς μας. Γεγονός, που αμέσως οδηγεί στη λογική του εμείς και οι άλλοι, χωρίς ούτε μια υπόνοια ότι ενίοτε εμείς είμαστε οι άλλοι και οι άλλοι είναι εμείς⁴.

***

Το παρόν Συνέδριο, με αφορμή τη συμπλήρωση εκατό χρόνων από την έκδοση του περιοδικού *Θεολογία*, επέλεξε να ασχοληθεί με ένα θέμα μείζον και ουσιαστικό. Θέλησε να δει την πορεία της Θεολογίας εντός της άυλης πραγματικότητας της ύστερης νεωτερικότητας. Και τούτο διότι ο καιρός είναι αυτός που ορίζει πάντα τα πράγματα. Άλλωστε, όπως συχνά πυκνά λέγεται, η θεολογία δεν μπορεί παρά να είναι ποιμαντική. Πράγμα που σημαίνει, πως γεννιέται από την ανάγκη του εκκλησιαστικού σώματος, που βρίσκεται ή οφείλει να βρίσκεται σε διάλογο με το σύνολο του κόσμου και της ζωής. Όταν ο Νεστόριος -διά του πρεσβυτέρου Αναστάσιου-, κατηγορεί τον Άγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας επί αιρέσει και τον καλεί να εξηγήσει γιατί αποδίδει στην Παναγία το κατά τη γνώμη του αντιβιβλικό, αντισυνοδικό και αντιπαραδοσιακό όνομα Θεοτόκος, εκείνος του απαντά με τον εξής δυναμικό και αποκαλυπτικό των πραγμάτων τρόπο: «Ει και μη εμνήσθη η σύνοδος της λέξεως, καλώς εποίησεν· ούτε γαρ εκινήθη τοιούτον τι κατ' εκείνο καιρού. Διό ούτε ην ανάγκη τα μη ζητούμενα φέρειν εις μέσον. Ει και τα μάλιστα τη δυνάμει των εννοιών, οίδε Θεοτόκον την αγίαν Μαρίαν»⁵. Τούτο νομίζω αναλογικώ τω τρόπω απαντά και στην επιλογή του συγκεκριμένου θέματος εδώ και τώρα.

Η Εκκλησία, όπως και όλος ο κόσμος ζει στην εποχή και την εποχή της ύστερης νεωτερικότητας. Πράγμα που σημαίνει, πως βρισκόμαστε εντός ενός κόσμου που χαρακτηρίζεται από το υψηλό ρίσκο⁶, την ανασφάλεια, αλλά μαζί και τη διάθεση τονισμού των ελευθεριών⁷. Εντός

³ Ν.Γ. Πεντζίκη, *Μητέρα Θεσσαλονίκη*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1987, σ. 130-131.

⁴ Ο Αρθούρος Ρεμπώ συχνά σημείωνε, πως «I, is an other», *Alchemy of the Word*. Πρβλ. Ν.Γ. Πεντζίκη, *Προς Εκκλησιασμό*, εκδ. ΑΣΕ, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 66: «[...] το εγώ μου είν' ένας άλλος [...] Τόσοι άλλοι είμαι εγώ».

⁵ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Επιστολή 10, Προς τους Κωνσταντινουπόλει κληρικούς στασιάζοντας*, PG 77, 64B.

⁶ Βλ. ενδεικτικά, Κ. Rasborg, *Ulrich Beck: Theorising World Risk Society and Cosmopolitanism*, εκδ. Palgrave Macmillan, New York 2021.

⁷ Βλ. Ι. Πέτρου, *Κοινωνιολογία*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 186,195.

ενός κόσμου στο κέντρο του οποίου βρίσκεται η προσπάθεια διαμόρφωσης μιας νέας ανθρωπολογίας, συνεπώς και κοσμολογίας -με τη γλώσσα της Θεολογίας κτισιολογίας⁸-, που φαίνεται πως δοκιμάζει την αντοχή των υλικών και συνεπώς τη στατικότητα του οικοδομήματος του σύγχρονου πολιτισμού και όλων των δομών του· ενδεικτικά των πολιτικών, θρησκευτικών, οικονομικών και πολιτισμικών. Ζούμε εντός μιας κοινωνίας, η οποία ονομάζεται «εικονιστική» και η οποία όπως πολύ σωστά έχει υπογραμμιστεί: «χαρακτηρίζεται από την ανάδυση ενός

---

⁸ Είναι σαφές, πλέον, πως το περιβάλλον εξαιτίας της ύβρεως του ανθρώπου και της εκ μέρους του εργαλειακής χρήσης του αγγίζει τα υπαρκτικά του όρια. Τούτο, δίχως αμφιβολία συνδέεται με την αδυναμία καθαρής όρασης, η οποία θα επέτρεπε την κατανόηση της εσχατολογικής του προοπτικής. Ως εκ τούτου είναι αναγκαία μια επανασύνδεση, μια αποκατάσταση της σχέσης της ιστορίας με τη φύση. Βλ. σχετικά, Χ.Α. Σταμούλη, *Από την παθολογική συναισθηματικότητα στον οικολογικό ρεαλισμό της ευθύνης*,

<https://antidosis.wordpress.com/2013/08/27/%CF%87%CF%81%CF%85%CF%83%CF%8C%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BC%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CE%B1%CE%B8%CE%BF%CE%BB/> (ανάκτηση 26/09/2023): «Έτσι, φθάσαμε σε πολλές περιπτώσεις, στην “ολοκληρωτική διχοτόμηση ανάμεσα στη φύση και την ιστορία, στα ιερά και τα εγκόσμια, στη λογική και το μύθο, στην τέχνη και τη φιλοσοφία”, και εσχάτως στην αισθητική και τη φιλοκαλία. Πρόκειται ουσιαστικά για φοβίες, που τροφοδοτούνται από τον άκρατο ατομικισμό, την εξουσιαστική διάθεση και τη δύναμη, όλα αυτά, δηλαδή, που συνιστούν μια μη-ορθοδοξία. Στα όρια μιας τέτοιας κατανόησης, η κτίση ή μένει χωρίς νόημα, καταντά απλό υλικό διεκπεραίωσης και τοποθετείται απέναντι στον άνθρωπο ανταγωνιστικά, ή σπάνια διεκδικεί όλο το νόημα για τον εαυτό της αποκλείοντας οποιαδήποτε άλλη αναφορά. Συνιστά, δηλαδή, “ανάγκη” που του στερεί την ελευθερία του και ως εκ τούτου ή πρέπει να απελευθερωθεί γρήγορα από αυτήν υποτάσσοντας την ή πρέπει να παραδοθεί σ’ αυτήν για να υπάρξει «αληθινά».

Ουσιαστικά, επαναλαμβάνεται η ιστορία με το υλικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης. Από τη μια, ο άκρατος υλισμός και από την άλλη, η διαδικασία εκπνευμάτωσης της ύλης. Η σάρκωση του Λόγου φαίνεται για μια ακόμη φορά να λησμονιέται. Και στη μια και στην άλλη περίπτωση, πάντως, ανθρώπινο σώμα και κτίση αποτελούν αναλώσιμα με ημερομηνία λήξης, χωρίς εσχατολογική διάσταση, αναφορά, έκσταση, επέκταση, άνοιγμα στην πλήρωση που προσφέρει “αεί” ο σαρκωμένος Λόγος, καταδικασμένα στο μηδενισμό. Δεν χωρά αμφιβολία ότι τέτοιες θέσεις αποτελούν ηχώ, κουβαλούν τα σημάδια κοσμολογιών του παρελθόντος με τις οποίες συναντήθηκε, ή για να το πούμε σαφέστερα, εντός των οποίων εμφανίστηκε και με τις οποίες πάλεψε ο Χριστιανισμός. Ενδεικτικά αναφέρω τον ελληνισμό, ως έκφραση ακραίας και μετριοπαθούς κοσμολογικής μεγέθυνσης, και μαζί τον γνωστικισμό, ως έκφραση μιας κάποιας κοσμολογικής σμίκρυνσης. Από τη μια, δηλαδή, η ταύτιση, η ειδωλοποίηση, η αποθέωση της κτίσεως και από την άλλη, η διαίρεση, η εγκατάλειψή της, ακόμη και ο μηδενισμός της. Βέβαια, θα λέγαμε ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα σήμερα, στο χώρο του Χριστιανισμού, δεν είναι η ειδωλοποίηση της κτίσης, ο νατουραλισμός ο οποίος δεν είναι εντελώς απών, αλλά κυρίως και κατεξοχήν η απαξίωσή της, η περιθωριοποίησή της, η αφαίρεση του νοήματός της, που προκύπτει από το φόβο της ειδωλοποίησής της. Με άλλα λόγια, ο σύγχρονος Χριστιανισμός φοβούμενος τη λατρεία της κτίσης “παρά τον κτίσαντα”, φαίνεται να αρνείται στη φύση το αυτονόητο της πλάσης της, αρνείται, δηλαδή, την παραλεμπτικότητα της, τη δυνατότητά της να “αποδεικνύει” το δημιουργό Θεό. Σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, παρουσιάζεται το φαινόμενο ο άνθρωπος της Ορθοδοξίας για λόγους συνέπειας σε απρόσωπες επιταγές και κανόνες, που ντύνονται τον μανδύα της ορθοδοξίας, να πολεμά αυτό που βλέπει, να αρνείται την αποκάλυψη της αλήθειας, να μάχεται τη φύση στοχεύοντας το υπέρ φύσιν. Μια τέτοια φύση, όμως, κενή νοήματος και λόγου υπάρξεως δεν προκαλεί κανέναν σεβασμό και καμιά ευλάβεια. Τα πάντα χάνονται μέσα στην ανθρωπολογική αποκλειστικότητα». Πρβλ. Σ.Χ. Τσομπανίδης, *Υπέρ της Οικουμένης. Μελέτες για την Οικουμενική Κίνηση και της αποστολή της Εκκλησίας στο σημερινό κόσμο*, εκδ. Ostrakon, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 437-461· Σ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και νεωτερικότητα. Δοκίμια για τη συνάντηση της Ορθόδοξης Θεολογίας με τον σύγχρονο κόσμο*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2023, σ. 357· π. Ι. Χρυσανγής, *Η δημιουργία ως μυστήριο. Θεολογική προσέγγιση της οικολογικής πρό(σ)κλησης*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2023.

καινοφανούς τρόπου παραγωγής και διακίνησης εικόνων, μέσω της ψηφιοποίησης, ο οποίος τείνει στην εξαύλωση των αγαθών (π.χ. εξουσία, πλούτος, πληροφορία) και των σχέσεων (διαπροσωπικών, οικονομικών και πολιτικών), η αρχιτεκτονική, το περιεχόμενο και η εγγύτητα των οποίων προσδιορίζονται ολοένα περισσότερο από αλγόριθμους. Οι ανθρώπινες δραστηριότητες εξεικονίζονται και η πραγματικότητα γίνεται υβριδική, δηλαδή ταυτόχρονα φυσική και ψηφιακή»⁹. Οι αλγόριθμοι εισάγουν έναν νέο ντετερμινισμό. Τη θέση του Θεού των παλιών ντετερμινισμών, φαίνεται πως, εδώ, λαμβάνει η μηχανή¹⁰. Η μηχανή-Θεός που διεκδικεί με τον δικό της τρόπο τη σωτηρία του ανθρώπου. Η μηχανή οδηγεί την κοινωνία, οδηγεί και τα πρόσωπα. Οδηγεί τον άνθρωπο, του οποίου τα χαρακτηριστικά σταδιακά και μεθοδικά αλλάζουν. Δεν χωρά καμία αμφιβολία ότι βρισκόμαστε ενώπιον μιας γιγαντιαίας προσπάθειας μετατόπισης της ανθρωπότητας. Βρισκόμαστε ενώπιον μιας προσπάθειας διαμόρφωσης ενός νέου ανθρωπότυπου. Βρισκόμαστε εξαιτίας της εικονιστικής πραγματικότητας, όπου η εικόνα δεν διαβαίνει επί το πρωτότυπο, εντός μιας διαδικασίας μετατόπισης του ίδιου του πραγματικού. Βρισκόμαστε ενώπιον μιας διάθεσης μετάβασης από τον άνθρωπο στον υπεράνθρωπο και ακόμα πιο πέρα στον μετάνθρωπο. Ενώπιον μιας εικονιστικής κοινωνίας αντικατάστασης, η οποία διά της «ριζικής ανθρώπινης αναβάθμισης» μοιάζει να κινδυνεύει τον κίνδυνο της κατάργησης του ανθρώπου¹¹.

Και για να γίνω πιο σαφής οφείλω να περιγράψω, εν ολίγοις, τα φαινόμενα που ευαγγελίζονται την μετάβαση αυτή. Πρόκειται ουσιαστικά για τα κινήματα, επιστημονικά και όχι μόνον, του Υπερανθρωπισμού και του Μετανθρωπισμού, τα οποία έχουν συγκροτήσει πλέον σαφή θεωρία, αλλά και αναγνωρίσιμη επαρκώς πράξη. Συγκεκριμένα, ο Υπερανθρωπισμός ομιλεί στις ήπιες μορφές του για μια κάποια βελτίωση του ανθρώπου μέσω των ευγονικών μεθόδων και των τρόπων πνευματικής εξέλιξης και φτάνει, στις πιο προωθημένες, έως και το ξεπέραςμα των βιολογικών ορίων του ανθρώπου μέσω της τεχνικής¹². Ο Μετανθρωπισμός, που κινείται πέρα από τον Υπερανθρωπισμό, διαιρείται σε Τεχνικό και Κριτικό. Ο Τεχνικός Μετανθρωπισμός, κατανοώντας την τεχνική ως αυτοσκοπό και εξάπαντος όχι ως μέσον και τον άνθρωπο ως

---

⁹ Θ. Τάσης, *Ψηφιακός ανθρωπισμός. Εικονιστικό υποκείμενο και τεχνητή νοημοσύνη*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2019, σ. 11. Πρβλ. του ίδιου, *Πολιτικές του Βίου II: Η επιμέλεια του εαυτού στην εικονιστική κοινωνία*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2017.

¹⁰ Βλ. σχετικά, Μ. Ο'Gieblyn, *God, Human, Animal, Machine*, εκδ. Anchor Books, New York 2022.

¹¹ Για την «ανθρώπινη αναβάθμιση», βλ. ενδεικτικά, Θ. Τάσης, *Φιλοσοφία της ανθρώπινης αναβάθμισης*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2021, σ. 14: «Με τον όρο ανθρώπινη αναβάθμιση περιγράφεται κάθε παρέμβαση με σκοπό την βελτίωση του ανθρώπου ή των λειτουργιών του σε ένα βαθμό μεγαλύτερο απ' ό,τι είναι αναγκαίο για την διατήρηση ή την αποκατάσταση της υγείας». Πρβλ. E. Juengst, *What Does Enhancement Mean?, Enhancing Human Traits: Ethical and Social Implications*, εκδ. Eric Parens, εκδ. Georgetown University Press, Georgetown 1998, σ. 29-47.

¹² Βλ. σχετικά, Θ. Τάσης, *Φιλοσοφία της ανθρώπινης αναβάθμισης*, σ. 22-23.

ένα μεταβατικό στάδιο εξέλιξης, μιας τεχνικής ετερότητας που θα τον διαδεχτεί, ομιλεί για την «τελική υπέρβαση του ανθρώπου καθ'αυτού ακόμη και σε μεταβιολογική μορφή»¹³. Δεν χωρά καμία αμφιβολία πως βρισκόμαστε ενώπιον μιας επιστημονικής εσχατολογικής θεώρησης, μιας εσχατολογίας της τεχνικής, εντός της οποίας ο άνθρωπος χάνει την αξία του, καθώς στο τέλος της πορείας αυτό που θα διασωθεί, αυτό που θα απομείνει δεν θα είναι ο όλος άνθρωπος, αλλά μόνον η νόηση¹⁴. Ο Κριτικός Μετανθρωπισμός, παρότι συμφωνεί με τους εκπροσώπους του Τεχνικού Μετανθρωπισμού στο γεγονός πως ο άνθρωπος δεν συνιστά αξία, δεν δίνει έμφαση -τούτο δεν σημαίνει πως μένει παντελώς αδιάφορος-, σε διαδικασίες βιολογικής αναβάθμισης. Ο καημός του είναι να σταθεί απέναντι στον ανθρωπισμό και κυρίως στην ανθρωποκεντρικότητα. Για τον λόγο ακριβώς αυτό αρνείται κάθε δυϊσμό και κάθε διάκριση μεταξύ ανθρώπου, ζώου και μηχανής¹⁵. Και ακόμα πιο πέρα αρνείται τη διάκριση, πολύ δε περισσότερο τη διαίρεση, σώματος και ψυχής στον άνθρωπο. Σκοπός του η κατάργηση «ταξικών και φυλετικών διακρίσεων λόγω των φενακών του ανθρωπισμού» και εν τέλει η άφιξη του ανθρώπου στον ήδη υπάρχοντα μετάνθρωπο που η δυτική ιδεολογία της προόδου εξαφάνισε¹⁶.

Βέβαια, η πάλη απέναντι στο υλικό στοιχείο, η πάλη ενάντια στο σώμα, η δυσανεξία, δεν είναι γέννημα της ύστερης νεωτερικότητας, μήτε της μετα-νεωτερικότητας και οπωσδήποτε ούτε της νεωτερικότητας. Πρόκειται για διαδικασία η οποία ξεκινάει από πολύ νωρίς στον ευρύτερο χώρο του πολιτισμού. Στον δε χώρο της Χριστιανικής Εκκλησίας εμφανίζεται με ένταση στη διδασκαλία της αίρεσης του μονοφυσιτισμού, αλλά και στο αντίπαλο δέος του που υπήρξε η αίρεση του δυοφυσιτισμού. Και στις δύο περιπτώσεις η υποτίμηση και ενοχοποίηση της ύλης και εξαιρέτως του σώματος, πέρα από το γεγονός ότι απηχεί τις ιδέες του γνωστικισμού, του μανιχαϊσμού και του παραμορφωμένου Ιουδαϊσμού, αποκαλύπτει τον κοινό ηθικισμό των διαφορετικών έως και άκρως αντίθετων μορφών της αίρεσης η οποία αδυνατεί να αποδεχθεί ότι «Θεός άνθρωπο μείγνυται». Αδυνατεί, δηλαδή, να δεχτεί ότι ο «υψηλός» δημιουργός μπορεί να κοινωνήσει και κυρίως να ενωθεί με το υποδεέστερο δημιούργημα, στο οποίο η αμαρτία μοιάζει να συνιστά οντολογικό

¹³ Θ. Τάσης, *Φιλοσοφία της ανθρώπινης αναβάθμισης*, σ. 23.

¹⁴ Βλ. σχετικά, Ι. Βογιατζής, *Sci-Fi και Θεολογία. Ο διάλογος των ταινιών Επιστημονικής Φαντασίας και της Ορθόδοξης Θεολογίας*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2022, σ. 101: «Στο “2001” άνθρωπο σε κάνει η σκέψη, η νόηση [...] Τονίζει ο σκηνοθέτης (Stanley Kubric) “Γίναμε άνθρωποι όταν μάθαμε να σκεφτόμαστε. Το μυαλό μάς έχει δώσει τα εργαλεία για να καταλάβουμε που ζούμε και ποιοι είμαστε. Τώρα είναι καιρός να προχωρήσουμε στο επόμενο βήμα, να γνωρίσουμε ότι δεν ζούμε σε έναν πλανήτη αλλά ανάμεσα στα αστέρια και ότι δεν είμαστε σάρκα αλλά νοημοσύνη”».

¹⁵ Βλ. σχετικά, Μ. Ο'Gieblyn, *God, Human, Animal, Machine*, εκδ. Anchor Books, New York 2022.

¹⁶ Βλ. σχετικά, Θ. Τάσης, *Φιλοσοφία της ανθρώπινης αναβάθμισης*, σ. 26.

στοιχείο της «πεπτωκυίας» ανθρώπινης φύσης¹⁷. Γεγονός που δημιούργησε μια πολεμική απέναντι στο σώμα, απέναντι στην ύλη, η ηχώ της οποίας διαπέρασε ως αστραπή την ιστορία και έφτασε σε πολλές περιπτώσεις να δηλητηριάζει τα μέλη της εκκλησιαστικής κοινότητας ακόμα και σήμερα.

Στα χρόνια που ακολούθησαν από τον τέταρτο αιώνα και μετά, ακόμα και σε στιγμές έντονων ιστορικών υπογραμμίσεων της ύλης και του σώματος, σε στιγμές υπερβολής, όπως η εποχή της βιομηχανικής επανάστασης, του ιστορικού υλισμού και της βιολογίας, πάντα ή σχεδόν πάντα υπήρχε μια ανεπαίσθητη υποτίμηση της υλικότητας και της σωματικότητας, η οποία γεννιόταν από την ενσυνείδητη ή ασυνείδητη ρήξη του υλικού με το πνευματικό· μια υπόγεια ρήξη, η οποία στο όνομα του υπερτονισμού της ύλης ή εξαιτίας αυτού, αδυνατούσε να δει το όλον και έως εκ τούτου διά της προσθέσεως οδηγούσε την κτίση και κυρίως τον άνθρωπο σε μια ύπουλη αφαίρεση, σε μια εκλεπτυσμένη από-υλοποίηση στο όνομα της ύλης ή για χάρη της ύλης.

Τούτο, ποσώς δεν έχει να κάνει με οποιαδήποτε γενίκευση η οποία θα αδυνατούσε να βρει εντός της ιστορίας στιγμές ουσιαστικού σεβασμού της υλικότητας. Στιγμές υπεράσπισης της υλικότητας και της σωματικότητας και εξαιτίας αυτού στιγμές δημιουργικής ανάδειξής τους στο σύνολο του πολιτισμού και της ιστορίας. Στιγμές λάμψης του Αρχαιοελληνικού και του Βυζαντινού πολιτισμού, στιγμές Αναγέννησης και Διαφωτισμού και οπωσδήποτε στιγμές έξαρσης του ανθρωπισμού. Μέσα σε αυτές τις εποχές ο άνθρωπος προχώρησε, επέκτεινε την ανθρωπινότητά του, δημιούργησε τον κόσμο του και άνοιξε τα όριά του.

Λέμε συχνά, ότι η κυριαρχία του άυλου οφείλεται στην εμφάνιση και την ανάπτυξη των μηχανών, την επικράτηση του τεχνικού πνεύματος και της τεχνολογίας, που ως δούρειος ίππος τρύπησε τη σταθερότητα της ένυλης ιστορίας. Και θεωρούμε πως όλα αυτά είναι γεννήματα των τελευταίων διακοσίων ετών, που επιτάχυνε η τελευταία πεντηκονταετία. Δεν χωρά καμία αμφιβολία, πως στα όρια της ύστερης νεωτερικότητας¹⁸, βρισκόμαστε ενώπιον ενός περάσματος από τη μονοφυσική οντολογική

---

¹⁷ Βλ. σχετικά, Χ.Α. Σταμούλη, *Ανθρώπινη φύση του Χριστού και αμαρτία στους Αντιοχειανούς Θεολόγους του 5^{ου} αιώνα, Άσκηση αυτοσυνειδησίας*, εκδ. «Το Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 2004, σ. 262-263. Πρβλ. Γ. Μαρτζέλου, *Η Χριστολογία του Βασιλείου Σελυκείας και η οικουμενική σημασία της*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 169. Ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, σε ένα άκρως ενδιαφέρον αλλά συνάμα και αιγιματικό κείμενό του, σημειώνει τα εξής: «Είναι ανάγκη να προσέχουμε και να μην ταυτίζουμε την ασθένεια της “πεπτωκυίας” φύσεως με την εγγενή ατέλεια κάθε δημιουργημένης φύσεως. Δεν υπάρχει τίποτα το νοσηρό ή απαίσιο στη “φυσική ατέλεια” της δημιουργημένης φύσεως εκτός από εκείνο που εισδύει “από πάνω” ύστερα από το γεγονός της πτώσεως. Στη φύση πριν από την πτώση, μπορεί κανείς ίσως να μιλά για έλλειψη και ελαττώματα. Αλλά στον “πεπτωκότα” κόσμο υπάρχει κάτι περισσότερο – μια διαστροφή, μια επανάσταση, μια βλασφημία που προκαλεί ίλιγγο, μια βιαιότητα (violence). Είναι ο χώρος του σφετερισμού», *Δημιουργία και απολύτρωση*, μετάφραση Παναγιώτου Κ. Πάλλη, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 97.

¹⁸ Για την ύστερη νεωτερικότητα βλ. ενδεικτικά, Α. Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, εκδ. Stanford University Press, Stanford 1991. Πρβλ. Ι. Πέτρου,

δίωξη του σώματος, στην τεχνολογική δίωξή του. «Αν σύμφωνα με τον Φρανσουά Ρασπιάγ και πολλούς άλλους, “η Επιστήμη είναι η μοναδική θρησκεία του μέλλοντος”», γράφει ο Πωλ Βιρίλο, «θα πρέπει να συμφωνήσουμε ότι αυτός ο επιστημονικός ιντεγκρισμός σέρνει ένα βαρύ αιρετικό παρελθόν, παραφορτωμένο με γνωστικά υπολείμματα που οργανώνονται γύρω από το επαναλαμβανόμενο μίσος για την ύλη, από αυτό που ονομαζόταν θανάτωση της σάρκας – του ανθρώπινου σώματος και, γενικότερα του σώματος του ζωντανού κόσμου»¹⁹.

Πρόκειται για μια δίωξη που στηρίζεται στην επιδίωξη του εύκολου κέρδους, στην «ευκολία» των διαδικασιών συναλλαγής και διαλόγου των ανθρώπων, στη διάθεση ολοκληρωτικού εξουσιασμού και στην ανάδειξη δύναμης. Πρόκειται για μια παράδοξη δίωξη που γίνεται εις το όνομα του ανθρώπου και η οποία θυμίζει τη φράση «όλα βαίνουν καλώς εναντίον μας». Μια δίωξη-επιβολή που ματαιώνει την ενότητα ενός υποκειμένου το οποίο δεν μπορεί να ζει χωρίς, παρά μόνον με. Μια δίωξη η οποία εκβάλλει στην οριστική και οπωσδήποτε ριζική υποκατάσταση. Ναι, μπορούμε να πούμε πως το σώμα σήμερα βρίσκεται υπό διωγμόν, απειλείται. Έγραφε στο 2007, ο μακαριστός Μητροπολίτης Περγάμου κυρός Ιωάννης: «Ένα άλλο πρόβλημα που δημιουργεί πλέον η πορεία του πολιτισμού, και μη σας φανεί περίεργο, είναι η διάσωση του σώματος. Ναι, το σώμα απειλείται. Εάν σκεφτούμε βαθύτερα τι συνεπάγεται η πληροφορική, το Διαδίκτυο και όλα τα μέσα, με τα οποία οι άνθρωποι επικοινωνούν πλέον μεταξύ τους, καταλαβαίνουμε ότι το μεγαλύτερο θύμα όλου αυτού του πολιτισμού είναι το ανθρώπινο σώμα. Δεν χρειάζεται πλέον να χρησιμοποιώ το σώμα μου για να ψωνίζω, να πάω στο διπλανό μαγαζί να συναντήσω εκεί το γείτονά μου να ψωνίσει και αυτός. Μπορώ θαυμάσια μέσω του Διαδικτύου να παραγγείλω τα ψώνια, να κάθομαι στο σπίτι μου, να επικοινωνώ με τους γείτονές μου, με τους φίλους μου, χωρίς να χρησιμοποιώ το σώμα μου. Χωρίς το σώμα αυτό να το έχω ως μέσο κοινωνίας με τους άλλους. Θα είναι λοιπόν θύμα του πολιτισμού το σώμα»²⁰. Και σήμερα, αυτή η πρόβλεψη του Σεβασμιωτάτου, μόλις δεκαέξι χρόνια πριν, μοιάζει να λαμβάνει διαστάσεις κανόνα. Διαλεγόμαστε χωρίς το σώμα μας, ερωτεύομαστε χωρίς το σώμα μας, επικοινωνούμε ερήμην του σώματος, ταξιδεύουμε, ξεναγούμαστε,

---

Κοινωνιολογία, σ. 186,195· Χ. Τσιρώνης, *Ο καταναλωτισμός στη σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία: τομές στο έργο του Z. Bauman*, εκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 48-49.

¹⁹ Π. Βιρίλιο, *Αυτό που έρχεται*, μετάφραση Βασίλης Τομανάς, εκδ. Νησίδες, Αθήνα 2004, σ. 20.

²⁰ Βλ. σχετικά, Ιωάννη (Ζηζιούλα), Μητροπ. Περγάμου, Ορθοδοξία και σύγχρονος πολιτισμός, *Αντίφωνο* (Νοέμβριος 2007), σ. 11, <https://antifono.gr/orthodoksia-kai-sygxronos-politismos/> [ανάκτηση 18/09/2023]. Πρβλ. Α. Κατσιάρα, *Επιλεγόμενα. Προπατορικό αμάρτημα και τεχνικό πνεύμα, Θεολογία* 91, 1 (2020), σ. 199: «Στη σύγχρονη τεχνολογία εμφανέστατη είναι πλέον η ασώματη επικοινωνία, η ολοένα και περισσότερο μη αναγκαία και απαραίτητη διαμεσολάβηση του ανθρώπινου σώματος στο ιστορικό γίγνεσθαι [...] Η παθητικότητα ριζώνει, η σωματική αδιαμεσολάβητη επικοινωνία αποθαρρύνεται και εν τέλει αποκλείεται η διακινδύνευση της συνάντησης, της σχέσεως. Το σώμα καθίσταται περιττό, ίσως και άχρηστο».

ψωνίζουμε, ντυνόμαστε, πενθούμε, μετέχουμε στη λειτουργική ζωή, χωρίς το σώμα μας²¹. Η είσοδός μας στο διαδίκτυο προϋποθέτει την εναπόθεση του σώματος. Οι αλλαγές που έχουν επέλθει τα τελευταία χρόνια είναι κατακλυσμιαίες και τούτο διότι η ταχύτητά τους φαίνεται να ξεπερνά τις βιολογικές και πνευματικές αντοχές του ανθρώπου, ο οποίος αδύναμος και αμήχανος παρακολουθεί όλα αυτά που συμβαίνουν «για το καλό του».

Όμως, οφείλουμε να ομολογήσουμε, ότι ο πειρασμός της μηχανής και του τεχνικού πνεύματος, ως μιας προσπάθειας υπέρβασης των ορίων της κτιστότητας, αλλά και διευκόλυνσης της ανθρώπινης καθημερινότητας δεν είναι κάτι καινούριο. Από τη μυθολογική εποχή έως και σήμερα, από τον Τάλω έως και τον Φρανκενστάιν, συναντούμε στην ιστορία του πολιτισμού παραδείγματα ενός τέτοιου εγχειρήματος²². Αυτό που διαφοροποιεί το παρελθόν από το παρόν, είναι η ένταση και η δυναμική της εξέλιξης. Ίσως και η έκρηξη της βούλησης, ένας κάποιος γιγαντισμός της, που φτάνει αρκετές φορές τα όρια της ιεροποίησης²³. Αποδοχή, η οποία μας μεταφέρει στην καρδιά μιας μεταθρησκευτικής και αντιθεολογικής εποχής, εντός της οποίας, παρατηρείται «αξιοσημείωτη αποδυνάμωση του ρόλου των επίσημων θρησκευτικών συστημάτων, των εκκλησιών»²⁴, και ταυτόχρονη αντικατάστασή τους από τις νέες «μυθολογίες»²⁵, που ανθίσανε στο κενό, που δημιουργήσε η αποστράγγιση και το ολοκληρωτικό στέγνωμα της υπόστασης του ανθρώπου εκ μέρους των ολοκληρωτικών και ως εκ τούτου απάνθρωπων θρησκευτικών εξουσιών. Άλλωστε, όπου υφίσταται αυτό το κενό, παρατηρεί ο George Steiner, «ξεπηδούν νέες ζωτικές δυνάμεις και υποκατάστατα»²⁶. Προκειμένου όμως το καινούργιο σύστημα να αποκτήσει «το στάτους μιας μυθολογίας», οφείλει να πληροί ορισμένες προϋποθέσεις. Πρώτα απ' όλα να έχει «σφραγίδα της καθολικότητας»²⁷. Τουτέστιν, να επιβεβαιώσει το νέο σύστημα, πως η «προτεινόμενη ανάλυση της ανθρώπινης συνθήκης – της ιστορίας μας, του νοήματος της ζωής... και των περαιτέρω προσδοκιών μας – έχει καθολική ισχύ». Πράγμα που σημαίνει, ότι με αυτή την έννοια, «μια μυθολογία είναι μια πλήρης εικόνα του “ανθρώπου μέσα στον κόσμο”»²⁸. Κατά δεύτερο λόγο, να έχει μια σειρά κανονιστικών κειμένων,

²¹ Βλ. σχετικά Χ.Α. Σταμούλης, *Έρωτας και θάνατος. Δοκιμή για έναν πολιτισμό της σάρκωσης*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2019, σ. 204-212. Πρβλ. Α. Κατσιάρα, Εισοδικόν, Το τεχνολογικό μέσο είναι η έκφραση ενός σκεπτικού;, *Εφημέριος* 5,72 (2023), σ. 3-6.

²² Βλ. σχετικά, Π. Παναγιωτόπουλου, Χριστιανική τεχνολογία και σύγχρονη τεχνολογία: Η τιμή επί τον άνθρωπον να διαβαίνει, *Θεολογία* 91, 3 (2020), 63-65. Πρβλ. Χ. Μαλεβίτση, Η πρόκληση της τεχνολογίας, *Ευθύνη* 115 (1981), σ. 400-401· Σ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και νεωτερικότητα. Δοκίμια για τη συνάντηση της Ορθόδοξης Θεολογίας με τον σύγχρονο κόσμο*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2023, σ. 347εξ.

²³ Π. Παναγιωτόπουλου, Χριστιανική τεχνολογία και σύγχρονη τεχνολογία: Η τιμή επί τον άνθρωπον να διαβαίνει, σ. 76.

²⁴ G. Steiner, *Νοσταλγία του απολύτου*, μετάφραση Παλμύρα Ισμουρίδου, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2007, σ. 11.

²⁵ G. Steiner, *Νοσταλγία του απολύτου*, σ. 13.

²⁶ G. Steiner, *Νοσταλγία του απολύτου*, σ. 12.

²⁷ G. Steiner, *Νοσταλγία του απολύτου*, σ. 13.

²⁸ G. Steiner, *Νοσταλγία του απολύτου*, σ. 14.

που θα επιτρέπουν την ανάδειξη της «ορθοδοξίας» και της «αίρεσης»²⁹, και κατά τρίτο λόγο να αναπτύξει «δική του γλώσσα, δικό του χαρακτηριστικό ιδίωμα, δικές του εμβληματικές εικόνες, σημαίες, μεταφορές, δραματικά σενάρια», αλλά και μια σειρά «θεμελιωδών χειρονομιών, τελετουργιών και συμβόλων»³⁰.

Έχω την αίσθηση, πως όλα αυτά τα χαρακτηριστικά συγκεντρώνουν στην εποχή μας ουκ ολίγα συστήματα. «Μυθολογίες», που αποδεικνύουν το πόσο πολύ ο άνθρωπος σήμερα, περισσότερο ίσως από ποτέ, διψά για «εγγυημένη προφητεία»³¹. Διψά δηλαδή για νέες θρησκείες, για μια «θεολογία της υποκατάστασης», που παρότι διακρίνεται για την έντονη αντιθρησκευτικότητά της, ή εξαιτίας αυτής, αναπτύσσει δομές και δραστηριότητες που φέρουν πάντα πάνω τους «τα σημάδια του θεολογικού παρελθόντος»³².

Πράγμα που δικαιώνει τον «καταραμένο» προφήτη Αρθούρο Ρεμπώ, που σε μια αντίστοιχη εποχή, εκατόν πενήντα χρόνια πριν, καταδίκασε τον επιστημονικό δογματισμό, τουτέστιν το νέο φονταμενταλιστικό μεσσιανισμό, με το ισχυρότερο όπλο που διαθέτει ο κάθε «καταραμένος»: την ειρωνεία και το σαρκασμό: «Α! η επιστήμη! Άλλαξε τα πάντα. Για το σώμα και την ψυχή, καταφυγή μας είναι η ιατρική και η φιλοσοφία –τα γιατροσόφια και οι διασκευές των λαϊκών τραγουδιών. Και οι διασκεδάσεις των πριγκίπων και τα παιχνίδια που απαγόρευαν στους άλλους! Γεωγραφία, κοσμογραφία, μηχανική, χημεία!...Επιστήμη, η νέα αριστοκρατία! Η πρόοδος. Ο κόσμος πάει μπροστά! Δεν περιστρέφεται λοιπόν;»³³.

Εντός αυτού του περιβάλλοντος, εντός αυτής της νέας προκλήσεως, διαμορφώθηκε η «τρέχουσα τυπολογία των τοποθετήσεων απέναντι στις εξελίξεις αυτές», η οποία, όπως σημειώνεται, «περιλαμβάνει κατά βάσιν δύο κατηγορίες: α) τους τεχνικοαισιόδοξους, και β) τους τεχνικο-απαισιόδοξους. Στο συμβιωτικό μοντέλο ανθρώπων και μηχανών της πρώτης κατηγορίας, προσδοκάται ένα καλύτερο μέλλον από την τεχνολογία, στο οποίο θα ενσωματωθούν τα προϊόντα της αρμονικά, θα δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας, με λιγότερα ατυχήματα, καλύτερη ποιότητα ζωής κ.λπ. Στην πιο ριζοσπαστική της εκδοχή, αυτή η αισιοδοξία προσεγγίζει το μετανθρωπιστικό (post-human) ιδεώδες της ανθρώπινης «ενίσχυσης». Σε αυτό οι ανθρώπινες δραστηριότητες μηχανοποιούνται και προσβλέπεται η υβριδική ικανότητα των ανθρώπων-μηχανών, χάριν γενικής ευημερίας και ατομικής ενίσχυσης· με άλλα λόγια, πρόκειται για ένα έντονα ατομικιστικό πρότυπο, δομημένο πάνω στην

²⁹ G. Steiner, *Νοσταλγία του απολύτου*, σ. 14-15.

³⁰ G. Steiner, *Νοσταλγία του απολύτου*, 15.

³¹ G. Steiner, *Νοσταλγία του απολύτου*, σ. 18.

³² G. Steiner, *Νοσταλγία του απολύτου*, σ. 16.

³³ A. Rimbaud, *Μια εποχή στην κόλαση*, σ. 25-27.

ανταγωνιστικότητα. Από την άλλη πλευρά, οι εκπρόσωποι της τεχνικοαπαισιοδοξίας αντιμετωπίζουν το ίδιο μέλλον με όρους δυστοπίας: οι κοινωνικές σχέσεις θα υποβαθμίζονται, οι γνωστικές μας ικανότητες θα ατροφήσουν, νέες ανισότητες θα αναδυθούν³⁴, οι δημοκρατικοί θεσμοί θα κινδυνεύσουν κ.λπ., έως την αναπόδραστη κατάρρευση του πολιτισμού μας. Η ακραία εκδοχή αυτής της τάσης είναι ο Βιοσυντηρητισμός, ο οποίος αρνείται τις ριζικές τεχνολογικές αλλαγές, χάριν της υπεράσπισης της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της διατήρησης της αίσθησης της ανθρώπινης ζωής ως δώρου και της δυνατότητας να παραμείνουμε οι συγγραφείς της δικής μας ζωής. Η αντίληψη που κατά βάση επικρατεί «βλέπει» ότι το μέλλον θα βρει τους ανθρώπους σε συνεργασία με τις μηχανές [...]»³⁵.

Και το ερώτημα που τίθεται ύστερα από μια τέτοια, πρώτη περιγραφή, παραπέμπει ευθέως στον γενικό τίτλο του Συνεδρίου μας. Ποια μπορεί, δηλαδή, να είναι η πορεία της Θεολογίας εντός αυτού του νέου περιβάλλοντος που έχει ήδη διαμορφωθεί. Είμαι της γνώμης, πως οποιαδήποτε απόδραση, είτε σε μια κάποια πρωτολογία, είτε στην αντίστοιχη εσχατολογία, που θα αγνοεί την ιστορία και τον πολιτισμό, προδίδει τον ίδιο τον πυρήνα του Ευαγγελίου, που συμποσώνεται στη φράση, «ο Λόγος σαρξ εγένετο και εσκήνωσεν εν ημίν»³⁶. Φράση που εισηγείται έναν πολιτισμό της σαρκώσεως, τουτέστιν της κενώσεως και της προσλήψεως³⁷. Γεγονός, που οδηγεί στη διαπίστωση, πως η θεολογία δεν μπορεί να σταθεί απέναντι στην εξέλιξη, τις επιστήμες και τον πολιτισμό. Και δεν πρέπει, διότι η κίνηση και η αλλαγή αποτελούν συστατικό στοιχείο του είναι του ανθρώπου. Μάλιστα, ο Γρηγόριος ο Παλαμάς, ο δεύτερος πολιούχος της πόλης της Θεσσαλονίκης, με έμφαση σημειώνει, ότι το ουσιαστικό στοιχείο του κατ' εικόνα του ανθρώπου που τον κάνει να μοιάζει με τον Θεό είναι η δημιουργικότητα, που ευθέως

---

³⁴ Βρισκόμαστε ενώπιον μιας ακόμα διαδικασίας αντικατάστασης. Τη θέση των αναξιοπαθόντων, των τσαλακωμένων και διαλυμένων του κόσμου, που αποτελούν καθώς λέγει ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος τις άγιες τράπεζες μιας ζωής πραγματικά καινής, φαίνεται πως λαμβάνουν σήμερα οι εύποροι και οι ισχυροί, οι άγιες τράπεζες του μετανθρωπισμού και του υπερανθρωπισμού, που θα μπορούν να μοιράζονται τα «αγαθά», τα «προϊόντα» μιας τέτοιας προσπάθειας. Και τούτο διότι η οικονομική αδυναμία των πτωχών θα κάνει την πρόσβασή τους σε αυτά ανέφικτη. Γράφει σχετικά ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος: «Όταν ουν ίδης πένητα πιστόν θυσιαστήριον οράν νόμιζε· όταν ίδης πτωχόν τοιούτον, μη μόνον μη υβρίσης, αλλά και αιδέσθητι· καν έτερον ίδης υβρίσαντα, κώλυσον, άμυνον. Ούτω γαρ δυνήση και αυτός τον Θεόν ίλεων έχειν, και των επηγγελμένων επιτυχείν αγαθών· ων γένοιτο πάντας ημάς επιτυχείν, χάριτι και φιλανθρωπία του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού, και τα εξής», Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Είς Β΄ Κορ.* 20, PG 61, 539-40. Πρβλ. π. Μιχαήλ Tishel, *Το εξαίφνης στις προς Ρωμαίους Ομιλίες του ιερού Χρυσοστόμου* (Διδακτορική Διατριβή που υποβλήθηκε στο Τμήμα Θεολογίας του ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 2022, σ. 261.

³⁵ Πρβλ. Π. Παναγιωτόπουλου, Χριστιανική τεχνολογία και σύγχρονη τεχνολογία: Η τιμή επί τον άνθρωπον να διαβαίνει, σ. 70.

³⁶ *Ιω* 1,14.

³⁷ Βλ. σχετικά, Χ.Α. Σταμούλης, *Έρωσ και θάνατος. Δοκιμή για έναν πολιτισμό της σαρκώσεως*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2019. Πρβλ. Σ.Χ. Τσομπανίδης, *Υπέρ της Οικουμένης. Μελέτες για την Οικουμενική Κίνηση και της αποστολή της Εκκλησίας στο σημερινό κόσμο*, σ. 495-509.

συνδέεται με το «αισθητικόν»³⁸. Εξαιτίας του σώματος, ή καλύτερα εξαιτίας και του σώματος, το κατ' εικόνα των ανθρώπων είναι υπέρτερο - «μάλλον»-, του κατ' εικόνα των αγγέλων. Γι' αυτό μπορούμε να πούμε, πως η επιστήμη, η τέχνη, η τεχνική και η τεχνολογία είναι η συνέχεια του δημιουργικού έργου του Θεού στον κόσμο³⁹. Αυτό, βέβαια, δεν καθιστά τα έργα της τεχνολογίας ουδέτερα⁴⁰. Όπως ουδέτερος δεν είναι μήτε ο άνθρωπος που τα δημιουργεί και στη συνέχεια τα χρησιμοποιεί. Πρόκειται για τον που κινείται ανάμεσα στην τελείωση του και τον μηδενισμό του. Το ίδιο και τα έργα του. Τόσο τα έργα της τεχνολογίας όσο και όλη η δημιουργία, ως αποτέλεσμα της κτιστής ενέργειας του κτιστού ανθρώπου, εμπεριέχουν μέσα τους τη δυνατότητα της αλλοίωσης. Της καλής ή της κακής.

Και εδώ εισβάλλει επιτακτικά στη συζήτηση το θέμα της ελευθερίας και των ορίων της. Για χρόνια στο χώρο της Χριστιανικής θεολογίας ισχυριζόμασταν ότι η ελευθερία του ανθρώπου είναι απόλυτη, αγνοώντας τη σχετικότητα της. Μια σχετικότητα η οποία συνδέεται με την κτιστότητα. Σήμερα είναι περισσότερο από ποτέ σαφές, πως η ελευθερία του ακτίστου είναι η μόνη απόλυτη ελευθερία. Ο Θεός δεν γνωρίζει το κακό. Και θέλω να κάνω καθαρό εδώ το γεγονός πως ομιλώ για την οντολογική και εξάπαντος όχι τη γνωσιολογική αγνωσία. Όπως βεβαίως μπορούμε να πούμε ότι η ευθύνη της επιλογής στα όρια της δημιουργικότητας ανήκει στον άνθρωπο, αλλά και ο ίδιος ο Θεός είναι ανεύθυνος υπεύθυνος αυτής της πραγματικότητας, καθότι αναλαμβάνει το ρίσκο της δημιουργίας του ανθρώπου· του κτιστού ανθρώπου. Αυτό το ρίσκο, ως το πως ευλογημένο ρίσκο, διατρέχει το σύνολο του τρόπου μας. Ίσως να είναι τελικά αυτό το ρίσκο το οποίο αυξάνει την ευθύνη και κάνει τον άνθρωπο να μοιάζει με τον Θεό.

---

³⁸ «Ετι γε μην και τον αόρατον του νου λόγον ου μόνον υπ' ακοής αίσθησιν γίνεσθαι αέρα ενημμένον, αλλά και καταγράφεσθαι και μετά σώματος και δια σώματος οράσθαι, παρέσχε τοις ανθρώποις μόνους ο Θεός, προς πίστιν ενάγων διαρκή της του ανωτάτου λόγου σαρκός επιδημίας τε και εμφανείας· ων ουδέν ουδαμώς μέτεστιν αγγέλους», Γρηγορίου Παλαμά, *Κεφάλαια εκατόν πενήκοντα. Φυσικά και θεολογικά, ηθικά τε και πρακτικά και καθαρτικά της βαρλααμίτιδος λόμης*, 63, *Συγγράμματα*, έκδ.-επιμ. Π. Χρήστου, τόμος Ε', σ. 72.

³⁹ «Μόνονι γαρ ημείς των κτισμάτων απάντων προς τω νοερώ τε και λογικό και το αισθητικόν έχομεν· ο τω λογικό σνημμένον είναι πεφυκός, τεχνών τε και επιστημών και γνώσεων εξεύρε πολυειδέστατον πληθύν. Γεωργείν τε και οικοδομείν, και προάγειν εκ μη όντων, ει και μη εκ μηδαμώς όντων (τούτο γαρ Θεού), μόνω παρέσχε τω ανθρώπω», Γρηγορίου Παλαμά, *Κεφάλαια εκατόν πενήκοντα*, 63, *Συγγράμματα*, έκδ. -επιμ. Π. Χρήστου, τόμος Ε', σ. 71. Πρβλ. Χ.Α. Σταμούλη, *Κάλλος το άγιον. Προλεγόμενα στη φιλόκαλη αισθητική της Ορθοδοξίας*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2004, σ. 205-209. Πρβλ. Chr. A. Stamoullis, *Holy Beauty. Prolegomena to an Orthodox Philokalic Aesthetics*, μετάφραση Norman Russell, εκδ. James Clarke & Co., Cambridge 2022, σ. 130-133.

⁴⁰ Βλ. Α. Κατσιάρα, *Επιλεγόμενα. Προπατορικό αμάρτημα και τεχνικό πνεύμα*, σ. 213. Πρβλ. Π. Παναγιωτόπουλου, *Χριστιανική τεχνολογία και σύγχρονη τεχνολογία: Η τιμή επί τον άνθρωπον να διαβαίνει*, σ. 60: «Όσο και αν θέλουμε να θεωρήσουμε την τεχνολογία ως ήθικα ουδέτερη και να προσδιορίσουμε την αξία της από τον τρόπο χρήσης της, ή πραγματικότητα δείχνει πως ή παρουσία της στη ζωή μας επηρεάζει τη νοοτροπία και τη συμπεριφορά μας».

Τι μπορεί, όμως, να κάνει η Θεολογία; Μπορεί, και τούτη είναι η μεγάλη ευθύνη της, να αναλάβει το ρίσκο και να διαλεχθεί με το καινούριο, εντός της δημόσιας πλατείας και εκεί, να κηρύξει ανένδοτο υπέρ του ανθρώπου και οπωσδήποτε υπέρ ενός θεοκεντρικού ανθρωπισμού, ο οποίος δείχνει συνεχώς και με έμφαση την ανάγκη του μυστηρίου των εσχάτων, το οποίο κομίζει νόημα για το εδώ και τώρα. Για εκείνο το «ως εν ουρανών και επί της γης», το οποίο μπορεί να μετατραπεί, χωρίς αλλαγή νοήματος, αλλά για λόγους έμφασης, σε «ως επί της γης και εν τω ουρανών». Και ας μη ξεχνάμε, εντέλει, ότι το τεχνικό πνεύμα είναι γέννημα της δημιουργικότητας ή συμποσώνεται στη δημιουργικότητα, η οποία προφανώς και το υπερβαίνει. Συνεπώς το θέμα είναι η επανασύνδεση της ανθρώπινης δημιουργικότητας με αυτό που την ξεπερνά και είναι εξάπαντος το αρχέτυπο προς το οποίο η εικόνα βλέπει και εξαιτίας του οποίου υπάρχει, αναπνέει και ελπίζει. Εάν η δημιουργικότητα, η τέχνη και η τεχνολογία μπορούν να οδηγήσουν στον μηδενισμό του ανθρώπου, δεν πρέπει να ξεχνούμε πως είναι και οι μόνες δυνάμεις που μπορούν να τον στρέψουν στην εσχατολογική προοπτική του⁴¹. Γι' αυτό ο άγιος Ιγνάτιος ο Θεοφόρος, όταν ομιλεί για την ενέργεια του Θεού χρησιμοποιεί τον όρο τέχνη, ενώ όταν ομιλεί για την ενέργεια του διαβόλου χρησιμοποιεί τον όρο κακοτεχνία. Η τέχνη ποιεί την ενότητα επί το αυτό εν αμερίστω καρδία ενώ η κακοτεχνία, την οποία καλεί τους πιστούς ο άγιος Ιγνάτιος να αποφεύγουν, «φεύγετε συν τας κακοτεχνίας και ενέδρας του άρχοντος του αιώνος τούτου, μήποτε θλιβέντες τη γνώμη αυτού εξασθενήσετε εν τη αγάπη· αλλά πάντες επί το αυτό γίνεσθε εν αμερίστω καρδία», συμπαραλιάζει το σώμα και το οδηγεί στην τελική νέκρωσή του. Γράφει ο Νίκος Ματσούκας, «Δαιμονισμός είναι άρνηση της ζωής ή καλύτερα άρνηση της δημιουργικής τελείωσης. Γι' αυτό τον συναντάμε μονάχα στην ελεύθερη και προσωπική ζωή. Οι λίθοι, τα φυτά και τα ζώα, όπως και οι ηλεκτρονικές μηχανές, δεν μπορούν να γίνουν δαιμονισμένα. Ο δαιμονισμός αρνείται τη ζωή και συνάμα επιζητεί την καταστροφή της ή την επάνοδο της ζωής στο μηδέν [...] Η αποτυχία της δημιουργικής τελείωσης ανοίγει την πόρτα προς το δαιμονισμό, χωρίς η ίδια καθεαυτή να είναι ο δαιμονισμός. Εντούτοις η αποτυχία αυτή κάνει τον άνθρωπο ευάλωτο, γιατί χάνει τις ρίζες του. Περιφέρεται στον κόσμο της ανίας, της πλαδαρότητας και της στασιμότητας. Ορθώνεται έτσι ο "φαντασματικός" κόσμος της απειλής και της απομόνωσης. Τότε πρέπει να βρεθούν υποκατάστατα. Κι όταν αυτό ή δεν γίνει, ή αν γίνει και δεν έχει αποτελεσματικότητα, η κίνηση του ανθρώπου προς την καταστροφή προδιαγράφεται επικίνδυνα [...] Ο άνθρωπος φθονεί ή μισεί, όταν χάσει

---

⁴¹ Βλ. Χ.Α. Σταμούλη, *Κάλλος το άγιον. Προλεγόμενα στη φιλόκαλη αισθητική της Ορθοδοξίας*, σ. 171-173. Πρβλ. Chr. A. Stamoulis, *Holy Beauty. Prolegomena to an Orthodox Philokalic Aesthetics*, σ. 108-110.

τον δημιουργικό του ρόλο. Τότε χάνεται ή ματαιώνεται το καθ' ομοίωσιν Θεού»⁴².

Και επανέρχομαι, είναι έτοιμη η Θεολογία και συνεπώς η Εκκλησία να υποδεχτούν έναν τέτοιο άνθρωπο και έναν τέτοιο κόσμο; Υπάρχει δυνατότητα ανταπόκρισης στις βασικές αλλαγές του τρόπου μας; Υπάρχει τρόπος διακονίας του καινούριου; Έχουμε πραγματική διάθεση συμβολής στην αναίρεση της όποιας ματαιώσης, άμεσης ή έμμεσης δεν έχει καμία σημασία, της ανθρωπινότητας; Μπορούμε ακόμα και σήμερα να υποστηρίξουμε το μυστήριο της σαρκώσεως του Θεού Λόγου και ως εκ τούτου ενός πολιτισμού της σαρκώσεως που προκύπτει από την αμεσότητα της σχέσης; Είναι ικανός ο πολιτισμός της σαρκώσεως στα όρια της υπαρξιακής και οντολογικής του ευρυχωρίας να χωρέσει το καινούριο; Να το προσλάβει και να το μεταμορφώσει; Είμαστε έτοιμοι να προσλάβουμε ξανά το απρόσληπτο; Είμαστε έτοιμοι να αρνηθούμε τόσο την αυτοπαράδοσή μας στη νοσταλγία χαμένων παραδείσων όσο και την απόδρασή μας από την ιστορία και συνεπώς το μοναδικό πεδίο στο οποίο τελούνται-διαδραματίζονται τα μικρά και τα μεγάλα της ιστορίας του ανθρώπου; Έχει γραφτεί, άλλωστε και είναι θεωρώ δίκαιο, πως είναι «αμαρτία η απουσία από το παρόν»⁴³. Είμαστε έτοιμοι να υπερασπιστούμε τον αισθητικό άνθρωπο, που φλέγεται για νόημα και πορεύεται με την πληρότητα του σώματός του και όσα αυτό συνεπάγεται (επιθυμίες, έρωτα, αισθήσεις, φαντασία, συναισθήματα); Είμαστε έτοιμοι, να αποδράσουμε από τον εγκλωβισμό μας σε στρεβλές κατανοήσεις της κτιστότητας και ως εκ τούτου και της θνητότητας⁴⁴ και να μιλήσουμε ξανά για την εσχατολογική προοπτική του κτιστού στο σύνολό του; Είμαστε έτοιμοι να ονομάσουμε και μαζί να καταγγείλουμε, *expressis verbis*, εκείνη την υποκρυπτόμενη εντός του Χριστιανισμού διάθεση μετανθρωπισμού και κυρίως υπερανθρωπισμού, η οποία προχωρά σε μια μαγική θεώρηση της αγιότητας; Είμαστε έτοιμοι να δείξουμε ξανά με τον τρόπο της πράξης μια ασκητική και μαζί ευχαριστιακή θεώρηση της ζωής; Μια ζωή η οποία κατανοεί ότι η ύπαρξη είναι δώρο, μια ζωή, η οποία στέκεται με ένταση απέναντι στην οποιαδήποτε πλεονεξία, τη μεγάλη αμαρτία της ιστορικής μας διαχρονίας; Είμαστε έτοιμοι να δούμε τον ασθενή, τον πάσχοντα άνθρωπο ως μνημείο απεριορίστου κάλλους και συνεπώς να απομακρυνθούμε από θεωρίες πολυποίκιλων φασιστικών ανθρωπισμών

---

⁴² Ν. Ματσούκα, *Το πρόβλημα του κακού*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 76-77.

⁴³ «Αμαρτία η απουσία από το παρόν. Το αστεϊρευτο ποτάμι που αρδεύει τα μέσα μας. Ανεβαίνει πολλές φορές ίσαμε το στόμα, αλλά διστάζεις να μιλήσεις γιατί σου φαίνεται θ' αφήσεις την τελευταία πνοή. Μένουμε στενά συνδεδεμένοι στα εφήμερα μορφώματα. Περισσότερο προσέχουμε τα σκουπίδια και απορρίμματα παρά το νερό. Επάνω όμως στο πρόσωπο του νερού εφάπτεται το πνεύμα της αληθείας το ζωοποιό», Ν.Γ.Πεντζίκης, *Το μωθιστόρημα της κ. Έρσης*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1992, σ. 15.

⁴⁴ Για τη νοηματοδότηση της θνητότητας, βλ. Θ. Τάσης, *Ψηφιακός ανθρωπισμός. Εικονιστικό υποκείμενο και τεχνητή νοημοσύνη*, σ. 19.

που βρίσκουν στην αρτιότητα τον οντολογικό πυρήνα του είναι⁴⁵; Εάν όχι θα πρέπει να αναρωτηθούμε εάν μπορεί να υπάρξει εκκλησία δίχως ύλη, εάν μπορεί να υπάρξει νόημα χωρίς ύλη, εάν μπορεί να υπάρξει δημοκρατία χωρίς ύλη; Εκτός εάν μιλάμε για έναν κόσμο άδειο από άνθρωπο και συνεπώς άδειο από Θεό. «Ίδε ο άνθρωπος»⁴⁶, ίδε ο Θεός. Εάν μιλάμε, δηλαδή, για μια ανθρωπολογία -γράφτηκε και ξαναγράφτηκε στο χώρο της Θεολογίας, ότι ο 21^{ος} αιώνας θα είναι ο αιώνας της ανθρωπολογίας-, χωρίς άνθρωπο⁴⁷. Διότι ο θάνατος του ανθρώπου εισηγείται και επιβάλλει και τον θάνατο του Θεού. Πρόκειται για μια αντιστροφή του θανάτου του Θεού ενός Νίτσε, για παράδειγμα, που εν τέλει επιστρέφει στο αυτό. Μια αντιστροφή που επιβεβαιώνει τη σημαντικότητα του κατ' εικόνα και του καθ' ομοίωσιν. Και τούτο διότι η βαθιά αλήθεια του κατ' εικόνα και του καθ' ομοίωσιν βρίσκεται στη σύνδεση της ζωής με την αναφορά της. Μια αναφορά που βρίσκεται έξω από τα όρια της κτιστότητας και ως εκ τούτου και πέρα από την έκπτωση της αυτοειδωλοποίησης· του αυτοεικονισμού, άλλως αυτοδοξασμού.

---

⁴⁵ Η απόθεση του θανάτου, αλλά και της ασθένειας, της αρρώστιας, του πάθους, συνιστά στ' αλήθεια απόθεση της ίδιας της ζωής. Μια θαυμάσια δυνατότητα λειτουργίας στα όρια του αντίποδα μιας τέτοιας πραγματικότητας, τουτέστιν στο χώρο της αποδοχής πως η θέα του νεκρού προκαλεί την κατανόηση της ζωής, συναντούμε στο εξαιρετικό βιβλίο του Paul Gadenne, *Η Φάλαινα*, μετάφραση Βάνιας Χατζάκη, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2007. Πρβλ. Ν. Γ. Πεντζίκη, *Σημειώσεις εκατό ημερών*, εκδ. Παρατηρητής 1988, σ. 119-120: «-Είσαι κατά της προόδου, πρόσθεσε κάποιος άλλος γιατρός, με απόλυτα κατασταλαγμένες υλιστικές αντιλήψεις [...] -Μας χρειάζεται όλους ένα παιδαγωγικό και μορφωτικό δεύτερο βάπτισμα, ώστε να επανακτήσουμε ή έστω να διατηρήσουμε μέσα μας, στην βαθύτερη αντίληψη του τι είμαστε ως άνθρωποι, τη συναίσθηση του μεγάλου μυστηρίου της νυκτός, του μη σύμφωνα προς τη φύση συνεχούς αλλά διακοπτόμενου φωτισμού, αγαπώντας κι αγκαλιάζοντας τον. Θάνατο, μ' όλο μας το νου και την καρδιά μας, για να μπορέσουμε να ζήσουμε πράγματι ελεύθεροι, απερίσπαστοι και ήσυχοι. -Και τι σχέση έχουν με την εξέλιξη της ιατρικής, οι τόσο θεωρητικές αυτές και γενικές αντιλήψεις σας; -Δεν νομίζετε ότι ο γιατρός είναι δυνατόν να προσανατολισθεί ορθότερα, αν μάθει να κοιτά τον ασθενή άνθρωπο, τον άρρωστο, όχι σαν έναν εκπεσόντα εγγύς των ορίων του αχρήστου, των απορριμμάτων και σκουπιδιών, αλλά σαν ένα μνημείο αφαντάστου κάλλους, σαν έναν ήρωα οδεύοντα προς την αποκάλυψη, της υπεράνω των ανθρωπίνων μέτρων αληθείας;»· Ν.Γ. Πεντζίκη, *Προς Εκκλησιασμό*, εκδ. ΑΣΕ, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 137: «Το Πάσχον σώμα, όχι σαν υπό εξέταση αντικείμενο, αλλά σαν ο ίδιος ο εαυτός μας, μας βοηθεί να αισθανθούμε ο υποστηρικτής της νοεράς Προσευχής Άγιος»· *Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Ερμηνεία ή υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον 7, ΡG 74, 64C*: «Και ότι καλόν μεν το μη ασθενείν· ει δε τις ασθενεί, ευχέσθω ίνα μη ασθένεια αυτού προς θάνατον γένηται, αλλ' υπέρ της δόξης του Θεού»· Χ.Α. Σταμούλης, *Έρωσ και θάνατος. Δοκιμή για έναν πολιτισμό της σάρκωσης*, σ. 288-290· Θ. Τάσης, *Φιλοσοφία της ανθρώπινης αναβάθμισης*, σ. 23. Ιδιαίτερη σημασία για τα κείμενα του Ν.Γ. Πεντζίκη, έχει ένα σχόλιο του π. Βασιλείου Γοντικάκη, στον *Πρόλογο* του στο βιβλίο του Ν.Γ. Πεντζίκη, *Ομιλήματα*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1992, σ. 12: «Κάναμε το βίο αβίωτο. Φέραμε τον εαυτό μας σε χώρο κλειστό, ανήλιο και ανέερο. Γι' αυτό και τα κείμενα αυτά τα “παρεμφερή”, βρίσκονται σε γραφή αδιάβαστη. Είναι γραμμένα σ' άλλη εποχή, σ' άλλο χώρο: σ' αυτόν τον βαθεία ανθρώπινο και εφετό, από τον οποίο όμως εκούσια ή ακούσια εκπατριστήκαμε, και ρίξαμε τον εαυτό μας σε τούτη την αλλοδαπή χώρα της μηχανής και της μηχανικότητας, όπου όταν κάτι τσαλακωθεί παύει να υπάρχει».

⁴⁶ *Ιω. 19,6*

⁴⁷ Για τη φράση «ανθρωπολογία χωρίς άνθρωπο», βλ. Κ. Παπαϊωάννου, *Ο άνθρωπος και ο ίσκιος του ιστορική συνείδηση και ανθρωπολογία στον 20^ο αιώνα*, εκδ. Ποντίκι, Αθήνα 2013, σ. 9. Πρβλ. Α. Λάζου Η σκιά του Κώστα Παπαϊωάννου στο τοπίο του σύγχρονου πολιτισμού, *Ηθική* 16-17 (2023), σ. 26-38. <https://doi.org/10.12681/ethiki.33674> (ανάκτηση 27/09/2023).

Και τώρα επιτρέψτε με να επανέλθω στην αρχή της εισήγησής μου. Άλλωστε, «το τέλος μου είναι στην αρχή», γράφει ο T.S. Eliot και στη συνέχεια, «στο τέλος μου είναι η αρχή». Να επανέλθω, δηλαδή, εκεί, όπου δια του Πεντζίκη έθεσα το θέμα του πραγματικού και να πω αμέσως, ότι για την Ορθόδοξη Θεολογία, για τον Χριστιανικό κόσμο, το πραγματικό δεν είναι απρόσωπο πράγμα, αλλά το ίδιο το πρόσωπο του Χριστού. Γεγονός που καλεί σε πέρασμα από το απρόσωπο «τι εστίν η αλήθεια»⁴⁸, στο προσωπικό «τις εστιν η αλήθεια»⁴⁹. Το πραγματικό, η αλήθεια, είναι ο σαρκωμένος Λόγος, στον οποίο κοιτά όλη η ιστορία και στον οποίον προσβλέπει το σύνολο του κτιστού. Ο Λόγος του Θεού Πατέρα, ο οποίος για να σώσει τον άνθρωπο δεν έγινε μήτε υπεράνθρωπος, μήτε μετάνθρωπος, αλλά πραγματικός άνθρωπος⁵⁰. Πράγμα που οδηγεί στο συμπέρασμα, πως η λύση δεν είναι η προσφερόμενη από τα συστήματα του νέου οράματος έξοδος από την ιστορία, ούτε βεβαίως το δισακηρυσσόμενο τέλος της ιστορίας, αλλά η τελείωση της ιστορίας. Εκεί, όπου την ανθρωπότητα δεν θα ορίζει η τεχνητή νοημοσύνη, ούτε η έκσταση από την φύση -μια κάποια απόδραση-, αλλά η ευχαριστιακή έκσταση της φύσεως, που αποκαλύπτει το μυστήριο της επέκτασης ως οντολογία υπέρβασης της φθοράς και του θανάτου⁵¹.

⁴⁸ *Ιω.* 18,38.

⁴⁹ Βλ. σχετικά, Ι. Γαλάνη, *Βιβλικές, Ερμηνευτικές και Θεολογικές Μελέτες*, ΒΒ20, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 389-398.

⁵⁰ Βλ. σχετικά, Α. Γιέφτις, Το περιβάλλον και το πρόσωπο (Προσχέδιο για το πρόβλημα του ανθρώπου στον Ντοστογιέφσκυ), Εισαγωγή στο Φ. Ντοστογιέφσκυ, *Οι φτωχοί*, εκδ. Imago, Αθήνα 1983, σ. 33-34: «Ο Λόγος σαρξ εγένετο», παρατηρεί ο μακαριστός Μητροπολίτης Αθανάσιος Γιέβτις, «Και τούτο είναι η μόνη ελπίδα του κόσμου, λέγει ο Ντοστογιέφσκυ, και είναι το μοναδικό αληθινά φιλόανθρωπο κήρυγμα· δεν έχουμε τίποτα άλλο να πούμε πέραν αυτού. Ας προστεθεί και το ωραιότατο χωρίο του Ντοστογιέφσκυ “η ομορφιά θα σώσει τον κόσμο” η ομορφιά αυτή του Χριστού που δεν είναι σύστημα που σε καταργεί ως άνθρωπο, ως πρόσωπο, ως ελευθερία, ως αγάπη, ως κοινωνία εν αγάπη. Διαφορετικά, η ελευθερία χάνει το νόημά της όταν αυτοανακηρυχθεί ατομικός αυτοσκοπός, ή, με άλλα λόγια, όταν η ελευθερία ανακηρυχθεί σε σύστημα το οποίο δεν υπολογίζει τον άνθρωπο, τότε αυτοκαταργείται. Αυτή είναι η μοίρα των “Δαιμονισμένων”, η μοίρα του Ρασκόλνικωφ, η μοίρα όλων εκείνων που πήγαν να βγάλουν τον άνθρωπο έξω από τον άνθρωπο και να τον υψώσουν σε υπεράνθρωπο –θέμα που ανέπτυξε, όπως γνωρίζετε, ο Νίτσε. Ο άνθρωπος πρέπει να μείνει άνθρωπος, και στο Χριστό έμεινε άνθρωπος· γιατί το κάθε σύστημα, που πάει να σώσει τον άνθρωπο δημιουργώντας ένα γενικό άνθρωπο, έναν άνθρωπο που το πρόσωπό του έχει χαθεί, είναι απάνθρωπο. Γι’ αυτό η μόνη λύση που είχε ο Θεός και που είναι πράγματι σωτηρία για τον άνθρωπο, είναι ο Χριστός ως θεάνθρωπος». Πρβλ. Χ.Α. Σταμούλης, *Έρωσ και θάνατος. Δοκιμή για έναν πολιτισμό της σάρκωσης*, σ. 74.

⁵¹ Βλ. σχετικά Γ. Θέμελης, *Φωτοσκιάσεις*, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 16-17: «Εγώ αγαπώ το σώμα και το αίμα./ Το τίμιον αίμα, τ’ άγιο σώμα./ Τον έρωτα εγώ αγαπώ, το θάνατο. [...] Εγώ αγαπώ τη θλίψη [...] Εγώ αγαπώ τη γη./ τη μάταιη γη./ Είμαι από γη», και Γ. Θέμελης, *Δενδρόκηπος, Η Μόνα παίζει Vii : Μεταμφιέσεις*, Εισαγωγή, Επιλογή, Επιμέλεια: Πέτρος Γκολίτσης, Επίμετρο: Χρήστος Μαλεβίτσης, εκδ. Ρώμη, Θεσσαλονίκη 2019, σ. 274: «Μέσα σε κάθε σώμα παίζει ο Θεός [...] Με φως παίζει και σκότος, με θάνατο. [...] Ομόσαρκε./ Ομαιμε». Πρβλ. Ε. Κιτσοπούλου, *Γιώργος Θέμελης. Η εκδοχή του σώματος, η εκδοχή του προσώπου*, Θεσσαλονίκη, χ.η.ε., σ. 32: «Κοιτάζοντας γύρω του βλέπει ανθρώπους που έχασαν το σώμα τους, που έγιναν σκιές, ή υπάρχουν μ’ ένα φτενό κορμί λειψό. Αν δεν υπάρχει το πολύτιμο σώμα, δεν μπορούν να αγαπήσουν, δεν μπορούν να πεθάνουν οι άνθρωποι. Μόνο με ζωντανό ακέραιο σώμα μπορούν να ζήσουν, να πεθάνουν και ν’ αναστηθούν. Αντιλαμβάνεται ξαφνικά ότι γύρω

Γι' αυτό, τόσο η θεολογία όσο και η Εκκλησία δεν μπορούν και δεν πρέπει να σταθούν απέναντι στην αλλαγή και στην εξέλιξη, την επιστήμη και τις ανακαλύψεις του ανθρώπου. Εξάπαντος δεν πρέπει λειτουργήσουν με τη μορφή σέκτας και να μετακινηθούν στο περιθώριο της ιστορίας⁵². Δεν είναι υποχρεωμένες, όμως, και να υποκύψουν δίχως όρους ενώπιον τούτης της «αναπαράστασης»⁵³. Και τούτο διότι το «κενό» «δεν καταπίνει τα πάντα, αλλά η δύναμή του ξεπερνάει τη συνήθη φαντασία» και αποδεικνύει, πως «τόσο η συμπαγής χυδαιότητα όσο και η υποτιθέμενη αιθέρια κομψότητα έχουν σχέση ζωτική και θανάσιμη» μαζί του⁵⁴. Η συζήτηση, συνεπώς, οφείλει να στοχεύει την ενίσχυση της δημιουργικότητας και την κριτική θέαση των υπερβολών της. Τη διαφύλαξη του νοήματος και τη στηλίτευση της κάθε απροϋπόθετης αποδοχής και ανέξοδης θριαμβολογίας, αλλά και της κάθε δομικής απαισιοδοξίας. Τη συμβολή στη δημιουργία ενός ανανεωμένου μαζί⁵⁵ - «Δεν πηγαίνουμε πιο μακριά. Πηγαίνουμε αλλού πάνω στον ίδιο δρόμο»-, γράφει ο Κώστας Αξελός⁵⁶, όπου ο άνθρωπος δεν θα είναι μια συνθήκη μεταβατική χωρίς αιωνιότητα και προοπτική εσχάτων, ούτε, βεβαίως, ένα στάδιο μιας συνεχούς αλλαγής με σκοπό μια κάποια απροσδιόριστη και ασαφή αθανασία. Ίσως ήλθε ο καιρός να κατανοήσουμε πως εάν η τεχνική και η τεχνολογία δείχνουν να ξεστρατίζουν προς την κακοτεχνία και να καθίστανται το «μαύρο άλογο» του πολιτισμού, υπάρχει και η άλλη ματιά, αυτό το αλλού, της ποιητικής εγκατοίκησης επί της γης, που προσβλέπει στο «άσπρο άλογο», που για την χριστιανική σκέψη είναι του Πνεύμα του

του έχουν αλλοιωθεί τα πάντα, ξεπεσμός και εξευτελισμός του σώματος, αλλά και των πραγμάτων. Του Άγιου σώματος, όπως το πίστευε αυτός, και των ιερών πραγμάτων και ουσιαστικών συμβόλων».

⁵² Βλ. Σ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και νεωτερικότητα. Δοκίμια για τη συνάντηση της Ορθόδοξης Θεολογίας με τον σύγχρονο κόσμο*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2023, σ. 351.

⁵³ «Αυτήν την -αινιγματική- ζωή δεν πρέπει να την κατανοήσουμε στο πρότυπο του θεάτρου και να τη δούμε σαν θέατρο των λάμπσεων και των σκιών, σαν θέατρο στο οποίο βασιλεύουν οι αναπαραστάσεις. Η αναπαράσταση έχει βεβαίως τεράστια δύναμη, δεν είμαστε όμως υποχρεωμένοι να υποκύψουμε σ' αυτήν», Κ. Αξελός, *Αυτό που επέρχεται. Αποσπάσματα μιας προσέγγισης*, εκδ. Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2011, σ. 126.

⁵⁴ Κ. Αξελός, *Αυτό που επέρχεται. Αποσπάσματα μιας προσέγγισης*, σ. 73.

⁵⁵ Οι θρησκείες, γράφει ο Ιωάννης Πέτρου, «εμφανίζονται “επικοινωνιακά” ως οι φορείς που μπορούν να λύσουν όλα τα προβλήματα», *Θρησκεία και κοινωνία. Κοινωνιολογική ανάλυση των σχέσεων θρησκείας και κοινωνίας στη σύγχρονη πραγματικότητα*, εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 11. Δίχως δεύτερη κουβέντα, οφείλουμε να αποστασιοποιηθούμε από μια τέτοια επικινδυνότητα. Μπορούμε, όμως, να πούμε, ότι η Θεολογία μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη της διεπιστημονικότητας και μαζί στην υπέρβαση του αυτοερωτισμού και της αυτάρκειας, που δημιουργεί η οποιαδήποτε επιστημονική ιδιότευση. Να συμβάλλει στη διαμόρφωση της εικόνας του πραγματικού, που «δεν περατούται, απ' όποια κι αν δούμε θέση μέσα σε μια εποχή». Βλ. Ν.Γ. Πεντζίκη, *Μητέρα Θεσσαλονίκη*, σ. 135.

⁵⁶ «Δεν πηγαίνουμε πιο μακριά. Πηγαίνουμε αλλού πάνω στον ίδιο δρόμο. Το άλλο λέγειν, το άλλο πράττειν, ιδού ο μέγας πειρασμός μας. Όλα όσα λαμβάνουν χώρα, συμβαίνουν σύμφωνα με ήδη διατυπωμένες προβλέψεις. Εκείνων που υπήρξαν παράτολμοι. Και που εισέπραξαν αυτό που δεν μπορούσαν παρά να εισπράξουν: την παχυλή άγνοια, την απόρριψη, είτε τις παρελθοντολογικές ή και καλοκάγαθες προοδεντικές αντιδράσεις», Κώστας Αξελός, *Αυτό που επέρχεται. Αποσπάσματα μιας προσέγγισης*, σ. 116.

Θεού⁵⁷. Υπάρχει η όντως ποίηση, που «σπέρνει μέλλον. Έτσι πάντα. Και σήμερα το χρέος δεν άλλαξε», γράφει ο ποιητής Νίκος Καρούζος και συνεχίζει, «Γιατί, ευτυχώς ακόμη, ούτε τα δέντρα έλειψαν, ούτε το έαρ, ούτε ο ουρανός, ούτε η θάλασσα, ούτε το στήθος. Κι όμως διαβαίνουμε τον κίνδυνο να λείψουν. Επειδή τράβηξαν ουρανομήκη δρόμον, οι μηχανές και ξεκαρδίζεται με τη Θεότητα ο Περιπαίχτης Πίθηκος όπου κατάντησε το αδαμικό αρχέτυπο. Είναι κάτι που θα πληρωθεί ακριβιά. Έχουμε κιόλας αναιρέσει τα Ριζώματα. Και προχωρούμε σ' ένα Μεσαίωνα Τεχνικής με την ανίερη τώρα εξέταση των άστρων. Ωρα του φτερωτού σκύλου. Ο έρωτας απόγινε μορφή θανάτου. Και βασιλεύει ολούθε φρίκιαση και ιδεολογία, σ' ανατολή και δύση [...] Με τα φώτα των απογειώσεων ανατριχιαστικά, ψηλώνει ο άνθρωπος την ανελευθερία για μιαν αναστροφή του Κάτω Κόσμου σ' Απάνω Κόσμο, εκείθε απαγγέλοντας εδάφια του Λένιν, εδώθε κουρελιάζοντας τον Ιησού με τη λύσσα των οικονομικών εγωισμών, όπου πυργώνουν τα φαλακρά από κάθε ανθρωπινότητα μονοπώλια. Είναι πολύ άγριο το θέαμα, εκτυφλωτικός Εωσφόρος. Αλλά τι θαύμα, εδώ πέρα κελαρύζει και το νεράκι των ποιητών. Ακόμη... Και γυρεύει ακοή ανθρώπου, καρτερικό σαν την αιωνιότητα. Πρέπει να γλιτώσουμε από ριζική συμφορά και σκοτεινή Συντέλεια. Τα μηχανήματα είναι τέλεια και θα γίνονται ολοένα πιο τέλεια. Γυρεύει σήμερα η ποίηση ν' ανταμώσει ο άνθρωπος την ψυχή του κάποτε. Και βέβαια ο Θεός είναι το μόνο Σημείο για τη συναπάντηση τούτη. Γυρεύει σήμερα η ποίηση κι αναθυμάται τις ρίζες, αντλεί την πίκρα, οικοδομεί την ωφέλεια της οδύνης. Είδαμε πρόσφατα στο σινεμά τη *Σιωπή*, την ερημιά των πάντων. Ο θεομανής Bergman, αυτός ο σκηνοθέτης οραματιστής, έκρουσε φοβερό κουδούνι, που ηχεί πιότερο από τους πυραύλους. Η απογείωση προς τον Άδη. Κρυοπαγωμένος ο άνθρωπος ανάμεσα στις εκτάσεις του Διαστήματος. Ωστόσο, και Μεσαίονας και Ό,τι – θα θερίσει ανάσταση ο άνθρωπος, θ' ασπροφορέσει κάποτε ο άνθρωπος. Γιατί το θέλει η ποίηση. Λοιπόν το θέλει η ζωή. Για να φωταγωγηθεί το Δευτερόλεπτο των Χιλιετηρίδων»⁵⁸.

Και εάν η ποίηση και κάθε ποιητική λειτουργεί τη χαμένη προφητεία, καταπώς λέγει και ο Καρούζος, ο λόγος του ποιητή της Θεσσαλονίκης Γιώργου Θέμελη βρίσκει κέντρο, όταν με συντριβή, αποκαλυπτική του πραγματικού, ομολογεί:

«Ένας άδειος Σταυρός
Μια άσαρκη σκιά, μια απουσία.

Το σώμα μη χάσεις,

---

⁵⁷ Βλ. Χ. Μαλεβίτσης, *Ο φωτισμός του ανθρώπου. Οι τρεις απειλές*, εκδ. Οι εκδόσεις των φίλων, Αθήνα 1996, σ. 52.

⁵⁸ Ν. Καρούζος, Για την ποίηση, *Πεζά Κείμενα*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2010, σ. 53-54.

Το σώμα σου.

Τη σάρκα σου φύλαξε: εξατμίζεται»⁵⁹.

Παναγιώτατε,

Τι θα ήταν ο Σταυρός δίχως το σώμα; Τι θα ήταν η Ανάσταση δίχως το σώμα; Ιδού το σημείο της αναμέτρησής μας. Ιδού ο Χριστός. Ιδού και η προσδοκία. Ιδού η ευθύνη της Θεολογίας, μαζί και της Εκκλησίας, για τη νοηματοδότηση του κόσμου και της ζωής. Ευθύνη επαναφοράς της ζωής στην χαμένη προσδοκία, πέρα από αισιοδοξίες και απαισιοδοξίες, ή καλύτερα επαναφοράς του μυστηρίου της προσδοκίας στη ζωή⁶⁰. Ιδού...

Σας ευχαριστώ.

---

⁵⁹ Γ. Θέμελης, Τα Πράγματα, Έξοδος, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 58.

⁶⁰ Βλ. σχετικά, Χ.Α. Σταμούλης, *Η γυναίκα του Λωτ και η σύγχρονη θεολογία*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014, σ. 23· Χ.Α. Σταμούλης, *Έρως και θάνατος. Δοκιμή για έναν πολιτισμό της σάρκωσης*, σ. 218-221. Πρβλ. Π. Παναγιωτόπουλου, Δυνατότητες εκκλησιαστικής παρέμβασης στον κυβερνοχώρο για τη διαφύλαξη του αυθεντικού Ορθόδοξου ήθους, *Κληρονομία* 39 Α-Β (2021), σ. 173-174: «[...] η χαρά της Αναστάσεως και της προσμονής της Ογδόης Ημέρας κρύβεται στη σκιά των κοινών φοβιών που ταλανίζουν τους υιούς του αιώνας τούτου».